

журнал. - 1990. - № 1. - С. 51-64; 6. ВУЦВК. Радянське будівництво серед нацменшин. - Харків, 1928. - С. 17; 7. Там само; 8. 3-я сесія ВУЦВК 8 скликання. СУ УСРР. - 1924. - № 47. - С. 6; 9. Підсумки роботи серед національних меншостей на Україні. До 10-ої річниці Жовтневої революції (матеріали Центральної комісії нацменшин при ВУЦВК). - Харків, 1927. - С. 171; 10. ВУЦВК. Радянське будівництво серед нацменшин. - Харків, 1928. - С. 17; 11. Там само; 12. Атлас. Національні меншини в Україні 1920-1930-ті рр. - К., 1996. - С. 91; 13. Там само. С. 41; 14. ЦДАВО України. -Ф. 413. -Оп. 1. -Спр. 315. -Арк. 12; 15. ВУЦВК. Друга Всеукраїнська нарада по роботі серед нацменшин 27-30 листопада 1930 р. Стенографічний звіт і постанови. - Москва-Харків-Мінськ., 1930. - С. 47; 16. Там само. С. 8; 17. ВУЦВК. Радянське будівництво серед нацменшин. - Харків, 1928. - С. 17; 18. Там само. С. 15.; 19. ЦДАВО України. -Ф. 413. -Ф. 166. -Оп. 2. -Спр. 16. -Арк. 4; 20. Збірник узаконень робітничо-селянського уряду України. - Харків, 1924. - № 42. - С. 266.

О.О. Лойко

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ НА ПОДІЛЛІ В УМОВАХ НЕПУ

Великий вплив на політичне становище та духовне життя подільського села того часу мала релігія. І хоча віра в Бога висміювалась більшовиками, партія взяла курс на “подолання” релігійності, контролювала діяльність священників та релігійних громад, розгорнула широку атеїстичну пропаганду, вона все ж мусила визнати, що релігія займає в житті селян одне з важливих місць.

20-ті рр., з точки зору дослідника історії релігії на Поділлі, викликають надзвичайне зацікавлення. З одного боку, протягом століть у краї склалась ситуація співіснування різних конфесій: православної, католицької, старовірської, іудейської. З іншого, події, що відбувались після 1917 р., мали наслідком кардинальні зміни у конфесійній ситуації: по-перше, стара російська православна церква вступила в період кризи, оскільки вона звільнилась від залежності самодержавних царських структур, але за складом священників та традиційною орієнтацією залишалася чужою до соціального і національного відродження поневолених народів; по-друге, частина духовенства і мирян, плекаючи надію на створення національної держави, стали гуртуватись довкола щойно організованої національної церкви. Але найбільшою драмою в релігійному житті було те, що нова влада, проголосивши про людське око “відокремлення церкви від держави” (декрет РНК РРФСР від 5 лютого 1918 р., через р. продубльований урядом Радянської України), зовсім не відмовилась від втручання у церковні справи. Більше того, вона підпорядковувала церкву, духовенство і віруючих ще жорсткішому, ніж до революції, адміністративному, політичному та ідеологічному контролю.

Необхідно зазначити, що двадцять років характеризуються різноманітною палітрою церковного життя. Про це свідчить хоча б той факт, що на початку 20-х рр. на Поділлі існувало 17 релігійних громад. Так, станом на 1924 р. маємо наступні дані:¹

Округи	Екзархісти слов'яни	Українські автокефалісти	Жива церква	Старовірці-попівці	Римо-католики	Іудеї	Євангелісти-баптисти	Євангелісти-християни	Адвентисти	сьомого дня	Лютерани	Месіяни-сіоністи	Шундисти	Старовірці-безпопівці	Молокани	Духоборці	Єговисти	Оністи	Разом
Вінницький	86	69	1	6	8	25	2	29	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	251
Проскурівський	102	20	4	-	11	8	4	13	4	-	-	1	1	-	-	-	-	-	168
Тульчинський	169	24	-	7	9	21	3	4	2	1	1	-	-	-	-	-	-	-	241
Кам'янецький	204	26	-	3	23	60	14	4	6	2	-	-	-	-	-	-	-	-	342
Могилівський	205	17	2	3	15	100	-	24	2	-	-	3	-	-	-	-	-	-	371
Гайсинський	79	13	1 3	2	3	28	-	22	-	-	-	-	-	1	1	3	7	7	191
Всього	845	188	2 0	21	69	242	23	96	3 9	3	1	4	1	1	1	3	7	7	156 4

Пануючою релігією було православ'я. Очолював Подільську єпархію архієпископ Пімен, резиденція якого знаходилась у Кам'янці-Подільському. Крім нього, було ще 4 вікарних єпископи: у Вінниці – Амвросій, Проскурові – Валеріан, Гайсині – Герасим, Ямполі – Лолій. Але духовенство розділилось на три групи – екзархісти, автокефалісти та живоцерковці.

Як бачимо з таблиці, найбільший вплив на населення мали екзархісти – прихильники старої канонічної дореволюційної церкви. Вони визнавали опального патріарха Тихона і неприязно ставились до атеїстичної політики радянської влади. На Поділлі вони мали 1200 приходів.²

Живоцерковці мали 53 приходи на весь край. Значним авторитетом серед населення вони не користувались, і взагалі ця група була створена штучно на початку 1923 р. за допомогою ДПУ з метою розколу церкви.

Українська автокефальна православна церква займала третє місце за чисельністю після екзархістів і євреїв. Як для церкви, відновленої ще зовсім недавно (з 21 жовтня 1921 р.), це складало значний відсоток. УАПЦ швидко зростала на хвилі українізації. На 1923 р. вона мала на Поділлі 215 приходів. У 1924 р. – нараховувала 30 єпископів, близько 1500 священників, 1100 парафій³ по Україні.

Автокефалісти виступали за оновлення церкви, введення в богослужінні української мови, відокремлення від Московської патріархії і самостійність української церкви. Між прихильниками автокефального митрополита Василя Липківського та старослов'янського екзарха України Михайла постійно точилась гостра боротьба. Вона була корисна ДПУ, і ця організація підтримувала розкольницькі настрої.⁴

На чолі автокефального руху на Поділлі стояла Губернська Церковна Рада. Тут також діяли єпископи: у Вінницькій окрузі – Кротевич, Гайсинській – Борецький, Кам'янецькій – Задвірняк, Тульчинській і Могилівській – Карабінович. Першим українським архієпископом на Поділлі був Іван Теодорович. В українізації церкви найдіяльнішу участь брала інтелігенція, особливо вчителі “Просвіт”, а також місцеві комнезами і виконкоми. В деяких селах – П'ятничани, Писарівка, Лука Мелешківська та ін. – вони навіть залякували арештом за неучасть в українізації. Отже, влада спочатку підтримувала автокефалію. Виникає закономірне питання: в чому причина її лояльності до УАПЦ?

Відповідь досить таки парадоксальна: кампанія за самостійну українську православну церкву досягла апогею саме за радянської влади. Вважаючи найнебезпечнішим релігійним противником російську православну церкву на чолі з патріархом Тихоном, радянські власті не перешкоджали виникненню релігійних груп, що підтримували вплив існуючої церкви. Тим і пояснюється їхня терпимість до українізації церкви. Але така “благодущність” довго існувати не могла. Радянські власті занепокоїлись несподіваними успіхами української церкви. Почались нападки, звинувачення в антирадянській діяльності. Так, в 1925 р. в Подільський губвиконком надійшов лист за підписом якогось Грановського, де містились дані про контрреволюційні дії УАПЦ: “автокефалісти (жовто-блакитники) – це власне не релігійна громада, це таємні форми політичної партії, ЦК якої перебуває в Польщі, в м. Тарнуві. Там, під крилом батька Петлюри, видається спеціальна література, яка бандитськими шляхами переправляється через кордон і розвозиться по автокефальним церквам. Очолюють цей рух атеїсти. Релігія для них – засіб для об'єднання шовіністичних і куркульських елементів для створення своєї організації на випадок можливих політичних потрясінь. Якщо таке станеться, то автокефальні єпископи свої посохи поміняють на шаблі і замість “Господи помилуй” заспівають “Ще не вмерла Україна”.⁵

На цей випад Подільська Крайова Церковна Рада дала таку відповідь: “За весь час свого існування УАПЦ, яка розпочала своє життя при Радянській владі і завдяки тільки властивостям Радянського церковного законодавства, не переставала давати владі безперечні докази своєї лояльності у ставленні до неї та аполітичності свого церковного існування... Революційне гасло відокремлення церкви від держави українська церква, щиро вітаючи, прийняла в свою ідеологію і сферу своєї діяльності обмежила лише інтересами церковної містики і євангельської моралі...”⁶

Все ж потрібно відзначити, що українізована церква користувалась підтримкою лише в невеликої групи населення, в основному серед інтелігенції. Селяни ж підтримували старе духовенство і до українізації церкви ставились в більшості своїй негативно. Доказом може служити той факт, що українізовані церкви майже пустували.⁷

Крім вищезгаданих релігійних течій, на Поділлі існувало 11 сект, хоч і малочисельних. Всього сектантів нараховувалось 5000 чоловік, об'єднаних в 250 общин та груп. Половина їх кількості припадала на євангелістів-християн. Крім них, існували адвентисти, єговісти, міссіани, п'ятдесятники, старообрядці, мальованці, іоаніти, дві останні були нелегальними сектами.⁸ Цікаво, що ДПУ вбачало негативний вплив сектантів на селянство і особливо на молодь у тому, що вони пропагували заповіді "Не убий" та "Не твори зло".⁹

В цілому сектанти не користувались широкою популярністю серед населення і мали вплив лише в місцях свого розселення.

На Поділлі майже в кожному селі була церква, а про вплив релігії на життя селян можна зробити висновок хоча б з того, що всі хвилюючі їх проблеми селяни висловлювали у формі релігійно-фантастичних чуток. Так, реакцією на вороже ставлення радянської влади до церкви була чутка про те, що ніби-то коли Ленін помирав, ніякі лікарі не могли йому допомогти. Але покликали архієпископа, той відправив службу, щиро помолвився Богу, і це допомогло, хвороба відступила. Казали, що в зв'язку з цим буде видано Декрет про відкриття всіх церков та монастирів. Священики будуть молитися за радянську владу. А влада звільнить селян від всіх податків.¹⁰

Іншим разом пройшла чутка, що якщо по всіх церквах від Чорного моря до польського кордону відслужать молебні, то радянській владі прийде кінець. В зв'язку з цим, весною 1922 р. по всіх селах проходили молебні.¹¹ Цей випадок можна розцінити як своєрідний факт протидії селян радянській владі, які були невдоволені її негативним ставленням до релігії. Багато з них не відпускали дітей до школи через те, що там не вивчали закон Божий¹², а також протестували проти репресій щодо духовенства. Та й не дивно, адже всі найважливіші події життя людини – від народження до смерті – не відбувалися без участі священика, який користувався величезним авторитетом на селі. Одна проповідь священика важила більше, ніж десятки лекцій різних агітаторів. Користуючись цим, деякі священики часто проголошували антирадянські проповіді, критикували комуністів за їх безбожництво.¹³ За це вони, звичайно ж, переслідувались владою.

Релігія переслідувалась і через те, що віра об'єднувала всі верстви села, включаючи бідняків, і цим гальмувала його розшарування. В селі Вільковцях, наприклад, деякі селяни виходили з КНС та з колективів через релігійні переконання.

Але найбільший вплив на село мали так зване Калинівське чудо та носіння хрестів в Юсафатову долину.

Паломництво до Калинівського чуда почалося влітку 1923 р. По дорозі між селом Сальник та Калинівкою стояв хрест, до верхівки якого була прикріплена ікона. Хтось прострелив руку на її зображенні. Селяни бачили, як з простреленої руки капає кров. Звістка вмить облетіла губернію. Вже в перші тижні біля хреста збиралось по 20000 віруючих. Паломники приходили не тільки з оточуючих сіл, а навіть з інших губерній.¹⁴ Калинівське чудо мало величезний вплив на селян, навіть під час здачі єдиного госпподатку вони поспішали здати його, щоб встигнути на поклоніння в Калинівку.¹⁵ Калинівське диво пробудило значну частину селянства до релігійності, разом з тим підвищився авторитет екзархального духовенства. Крім того, біля хреста часто проводилась антирадянська агітація, збирались бандуристи-сліпці і співали патріотичні пісні, поширювались різні листівки. Так, наприклад, Павло Петров складав і розповсюджував різні брошури і відозви релігійного характеру, які містили заклики до повалення радянської влади.¹⁶ Серед богомольців було багато переодягнених учителів, священиків, котрі проводили бесіди з селянами.¹⁷

Такий стан речей не влаштував радянську владу. ДПУ доповідало, що все селянство пройняте релігійним фанатизмом і в зв'язку з цим невдоволене владою. В кінці вересня 1923 р. ДПУ заарештувало найбільш активних агітаторів біля Калинівського хреста, над ними було влаштовано показовий процес. В ніч на 1 жовтня прострелена ікона на хресті зникла.¹⁸ Але це не

дало ніяких результатів, паломництво продовжувалось – аж доки не зник хрест.

Іншим місцем поклоніння на Поділлі стала Іосафатова долина, біля села Галинчинець Могилівської округи. 28 вересня 1923 р. в цій долині пастуху Якову Мисику явилась жінка, назвалась Матір'ю Божою і сказала, що на цьому місці 4 священники повинні поставити 4 хрести, бо воно святе. Через тиждень поблизу джерела священники сіл Галинчинці, Деробчина, Михайлівки та Ксендзівки поставили хрести. Розпочалось паломництво, селяни організовували хресні ходи, несли хрести в долину, привозили їх навіть з Київської, Полтавської та Катеринославської губерній. Іноді тут збиралось до 10 тисяч паломників.¹⁹ На кінець 1923 р. в долині було встановлено близько 7 тисяч хрестів, близько 85% селян взяло участь у хресних ходах.²⁰

З 1926 р. радянська влада розпочала фронтальний наступ на церкву, наклавши високі податки на українські парафії та обмеживши діяльність духовенства. Священнослужителі позбавлялись виборчих прав, переслідувань зазнавали й ті, хто підтримував духовенство. Так, у документах зазначалось: "...за наділення попів землями притягувати до суду".²¹

Цілий ряд архівних даних свідчить про процеси вилучення церковних земель. На прикладі Гайсинського повіту це виглядає так:²² (таблиця №1).

Наведений вище статистичний матеріал показує, що після революції радянська влада відібрала майже всю церковну землю, залишивши священнослужителів та їхні сім'ї фактично без засобів існування.

Підсумовуючи питання церковного життя двадцятих років, можна зробити висновок, що на Поділлі, як і у всій країні, незважаючи на початкову терпимість радянської влади до релігії, спостерігається все жорсткіший контроль держави над церквою, який охоплював майже всі сфери релігійного життя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО).-Ф.254.-Оп.-1.-Спр.1.-Арк.226; 2. Там само.-Ф.П-1.-Оп.1.-Спр.57.-Арк.189; 3. Субтельний О.Україна.Історія.-К.,1992.-С.349; 4.ДАВО.-Ф.П-1.-Оп.1.-Спр.58.-Арк.18 зв., 19; 5.Там само.-Ф.925.-Оп.8.-Спр.68.-Арк.14 9; 6.Там само.-Ф.3018.-Оп.3.-Спр.17.-Арк.123; 7.Там само.-Ф.П-1.-Оп.1.-Спр.58.-Арк.36; 8.Там само.-Спр.492.-Арк.43; 9.Там само.-Спр.58.-Арк.19; 10.Рабоче-крестьянская газета.-1923.-29 квітня; 11.ДАВО.-Ф.П-1.-Оп.1.-Спр.57.-Арк.30 зв.; 12.Там само.-Ф.П-25.-Оп.1.-Спр.11.-Арк.27; 13.Там само.-Арк.12,17; 14.Там само.-Ф.П-1.-Оп.1.-Спр.57.-Арк.30; 15.Там само.-Ф.П-29.-Оп.1.-Спр.11.-Арк.27; 16.Там само.-Спр.492.-Арк.8-9; 17.Там само.-Спр.41.-Арк.28; 18.Там само.-Спр.11.-Арк.26; 19.Там само.-Ф.П-31.-Оп.1.-Спр.11.-Арк.30-31; 20.Там само; 21.Там само.-Ф.3018.-Оп.3.-Спр.17.-Арк.151; 22.Там само.-Арк.303.

О. Галамай

ПРАВОСЛАВ'Я НА ПОДІЛЛІ У 20-Х РР. ХХ СТ.

Зміни у політичному житті Російської імперії наприкінці першого десятиріччя ХХ століття спричинили кардинальні зміни в Російській православній церкві. Оскільки більшовики не могли одразу покінчити з церквою, яка понад два століття фактично слугувала органом державної влади, було поставлено за мету знищити РПЦ як цілісний організм. Задля цього на початку 20-х рр. органи ДПУ розпочали розкольніцьку роботу. Внаслідок цієї роботи панівна церква зазнала певних змін і на Україні, і на Поділлі.

Процес розколу РПЦ на Поділлі був полегшений для більшовиків появою національної церкви. У 1920 р. парафії Української Автокефальної церкви з'являються на Гайсинщині та Липовеччині. Радянська влада, маючи на меті руйнацію патріаршої церкви, спочатку поставилася до УАПЦ прихильно. Влада почала активно реєструвати українські парафії. Статути Української Церкви були надруковані у другій Вінницькій радянській друкарні у 1000 примірниках¹, хоча певні корективи все ж вносилися відділами управління. Так, наприклад, у Статуті Барської Першої Української Православної парафії від 17 листопада 1921 р. було закреслено слова "для досягнення своєї мети парахвія має закладати для своїх членів благодійні організації"², у пункті 9 - "вступати через своїх представників в спілку з іншими українськими православними парахвіями", було дописано "статути котрих затверджено Радянською Владою"³, в параграфі 35: "Рада Парахвії